

Els xiquets i la seua reacció a la mort d'un ésser estimat¹

MÓNICA GARCÍA RENEDO

JOSÉ MANUEL GIL BELTRÁN

ROSA MATEU PÉREZ

Observatori Psicosocial de Recursos en Situacions de Desastres (OPSIDE)

Oficina de Cooperació al Desenvolupament i Solidaritat (OCDS)

Universitat Jaume I

En la nostra societat actual occidental, el tema de la mort tendeix a silenciar-se i evitar-se. Fins i tot parlar de la mort pot resultar de mal gust o morbós. Tal i com assenyalen Poch i Herrero (2003), «en la nostra societat, tan amiga de les fotografies, en la darrera escena de l'àlbum familiar sempre falta el soterrament. Sembla que la mort aclapara i no som capaços de comprendre la seua universalitat». No estem preparats ni ens han educat per tractar en la nostra vida el tema de la mort. Si la mort ja resulta un tabú per als adults, què passa amb els xiquets?

1. Mites al voltant dels xiquets i la mort

Existeix una creença en la nostra cultura a pensar en els xiquets com a persones innocents i despreocupades, i erròniament pensem que els xiquets no han d'enfrontar-se a situacions traumàtiques. Així, quan en una família es sofreix una pèrdua, els adults fan qualsevol cosa per protegir els més petits de la realitat del dolor i la pèrdua. Aleshores, s'ofereix ràpidament qualsevol cosa que substituïska la pèrdua, es nega la possibilitat d'apreciar els beneficis que s'obtenien del difunt i de l'expressió, la vivència o l'afrontament del seu dolor.

D'aquesta manera, és comú pensar que els xiquets:

- No s'adonen del que ocorre després de la pèrdua («per sort és massa xicotet per entendre el que ha passat»).
- Si ho fan, no és amb la mateixa intensitat que els adults.
- No han de sofrir. Els adults hem de protegir-los, en la mesura que siga possible, del dolor i el sofriment.

En contra d'aquestes creences, la realitat ens indica que cada vegada més, el major grau de violència visual sembla més proper i de més fàcil accés (a través de l'informatiu, d'Internet, de les pel·lícules o fins i tot dels dibuixos animats) i açò fa que els xiquets arriben de forma distorsionada a descobrir el que és la mort i el sofriment aliè. De fet,

¹ Traducció del castellà de Teresa Molés Cases (Universitat Jaume I), dins del Pla estratègic 2010 del departament de Traducció i Comunicació. Revisió de Joan Verdegall (UJI).

alguns experts informen que quan un xiquet fa 18 anys ja ha presenciado 18.000 morts (Kroen, 1996). De la mateixa manera, ja en els anys 70, trobem el llibre de Klein (1977) *How to be a child*, on s'indica com un alt percentatge de xiquets pensa en la mort (80%).

A més a més, les investigacions han demostrat com els xiquets, a l'igual que els adults, experimenten una sèrie de reaccions davant la pèrdua d'un ésser estimat (Schaefer i Lyons, 2004; O'Connor, 2004; Poch i Herrero, 2003). Per això els adults hem d'entendre que la mort forma part de la vida i que és inevitable que els xiquets acaben topant amb aquesta.

Així, els xiquets són conscients de la pèrdua i de la mort, i hi pensen més que els adults hi pensen. Capten el que succeeix al seu voltant, encara que no sempre ho expressen amb paraules. De vegades es tracta de símptomes o conductes distintes de les habituals que ens indiquen que el xiquet no només és conscient, sinó que a més busca la forma de donar-li significat. Per això podem afirmar que tots els xiquets experimenten el dol després d'una pèrdua significativa. Evidentment, la forma d'experimentar-lo depèn del moment evolutiu en què es troben, i de com el seu entorn familiar respon a la pèrdua. Sembla que la bona intenció de protegir-los del dolor pot ser viscuda com un abandonament o com no tenir-los en compte i allunyar-los de les circumstàncies, i convertir-los en «espies» d'una cosa que probablement no entenen. Per això, és imprescindible que els xiquets formen part dels processos familiars i que no siguin exclosos amb la bona intenció de protegir-los.

2. Percepció dels xiquets i reaccions davant la mort d'un ésser estimat

Els experts suggereixen que la comprensió de la mort implica la comprensió dels conceptes d'irreversibilitat, finalitat, inevitabilitat i causalitat. Revisarem ara evolutivament com els xiquets van desenvolupant el concepte de la mort i les seues implicacions.

Emswiler i Emswiler (2000) van concloure que, abans dels tres anys d'edat, és possible que els bebès perceben una absència, però és poc probable que entenguin la distinció entre una absència temporal i una absència permanent i irreversible. Un xiquet d'Educació Infantil podria parlar de la mort però a la vegada esperar que el difunt torne. Per això el seu concepte de diferenciació entre mort i vida és mínim en aquesta primera infància.

Els xiquets més petits no saben diferenciar entre ells mateixos i la resta, entre la vida i la mort, els éssers animats i els éssers inanimats. Poden tenir preguntes reiterades de la persona que ha mort, fins i tot encara que els hagen dit que està morta i no tornarà. No entenen molt bé què ha passat i on ha anat la persona que ha mort.

Els xiquets de 3 a 5 anys són normalment egocèntrics, extremadament curiosos i tenen una forma molt literal d'interpretar el món que els envolta. Preguntaran i ploraran per la persona morta així com mostraran enuig i negació cap a ella. A aquestes edats mostren una incapacitat per conceptualitzar la finalitat de la mort.

Cap als 4 o 5 anys, comencen a usar termes com: «vida», «estar viu», «mort», o «morir», tot i que la majoria d'ells no s'adonen que tots, fins i tot ells mateixos, moriran. Les interpretacions que poden donar per l'absència del vincle poden ser a causa d'un rebuig cap a ells o a les seues conductes. Per a ells, la mort és com un somni on la persona pot despertar. Es tracta d'un estat temporal, un fenomen reversible, on en la ment del xiquet

la persona continua menjant, respirant i existint i es despertarà en algun moment. Quan la seua mare li llig un conte on la Blancaneu espera al príncep que li torne la vida amb un bes, quan la televisió li mostra personatges que són colpejats, aixafats en cada episodi, quan l'heroi de l'oest que mor d'un tret apareix moments després en un anunci, per a ell estar mort és un fenomen reversible que pot ser interromput igual que en el somni. En la seua ment, la persona que ha mort continua menjant, respirant i existint, i es despertarà en algun moment per tornar a portar una vida completa.

Normalment els xiquets mostren una varietat de comportaments regressius: deixen de controlar els esfínters, es llepen el dit, volen estar als braços d'algú i tenen por als estranys. Són signes normals de l'ansietat i por que senten. Un dels problemes més habituals que assenyalen els pares és el problema per anar a dormir. El xiquet pot refusar anar sol a l'habitació, o dormir tot sol. Quan va al llit pot tenir problemes per adormir-se i, una vegada ho aconsegueix, pot despertar-se esglaiat, plorant o amb malsons.

Un altre aspecte important a tenir en compte és que les advertències dels adults es prenen literalment. Per exemple, un psiquiatra contava com un xiquet escoltà dir-li a la tia Mili que l'avi havia mort mentre dormia: «Gràcies a Déu va ser molt pacífic. S'adormí i morí». Quan arribà la nit per a anar-se'n a dormir, el xiquet no volia dormir, tenia por a no despertar com l'avi.

Si no es respon bé a les seues preguntes, si no es reconduïxen les seues inquietuds i es modifiquen les seues falses creences, els xiquets poden sorprendre'ns amb expressions com: «jo vull morir-me per veure a...», «vull viatjar en avió per veure a... perquè està al cel». Posem un exemple real (Schaefer i Lyons, 2004):

Un xiquet de cinc anys, Roy, estava en el seu primer viatge d'avió quan li demanà a sa mare que obrira la finestra. El xiquet li digué que volia donar-li menjar a Jojo. La idea de Roy era que l'avió estava volant pel cel i que la seua amiga Jojo, que havia mort uns mesos abans, estava viva darrere d'un núvol, bé i famolenca. La seua germana, un any major, descrigué com pujà Jojo al cel. Digué que baixaren uns àngels i agafaren Jojo i, com ET,² pujà al cel una nit. Tenia molts àngels per subjectar-la perquè Jojo era molt gran.

Amb aquest exemple volem fer referència a què els xiquets d'aquestes edats interpreten de forma literal el que escolten i cal que els adults tinguem cura a l'hora de transmetre un missatge sobre la mort d'un ésser estimat.

En realitat, encara que la seua comprensió no siga com la d'un adult o la d'un xiquet major, els xiquets de 2 a 5 anys ploren la mort d'un ésser estimat, senten la pèrdua i experimenten altres emocions intenses. Algunes de les respostes més típiques solen ser (Kroen, 1996):

- Perplexitat: semblen totalment confosos sobre el que ha ocorregut o es neguen a creure-ho. És possible que pregunten reiteradament «on està el pare?», desitgen saber quan tornarà el difunt o el busquen activament.

- Regressió: molts xiquets adquireixen una conducta regressiva, s'acosten a la mare, es fan pipí, es llepen el dit...

² «E.T., l'extraterrestre», pel·lícula nord-americana de ciència ficció de l'any 1982, dirigida per Steven Spielberg.

- Ambivalència: a alguns xiquets la mort de l'ésser estimat sembla no afectar-los en absolut. Responen davant la notícia amb preguntes o afirmacions inadequades: «Podem anar avui al parc?». Encara que aquesta reacció siga desconcertant, és comuna. Significa que no han acceptat o afrontat la mort, però que comprenen el que ha succeït.

- Expressen el dolor a través de jocs: els xiquets que no manifesten obertament la tristesa que senten o la pèrdua sofrida solen revelar-la a través dels jocs. Jocs amb ninots que representen el rol d'una persona morta o un ninot li diu a l'altre que se n'ha anat. Açò és el que ajuda a reconèixer els sentiments i expressar-los.

- Prenen els seus pares com a models: imiten la conducta dels seus pares. Com els xiquets no coneixen encara la manera d'expressar el dolor, buscaran en els adults de la família alguna indicació per fer-ho.

- S'inquieten per una altra possible pèrdua: és possible que s'inquieten amb una nova pèrdua.

- Estableixen vincles: quan mor un dels pares, un xiquet pot establir vincles afectius amb altres adults que s'assemblen al difunt o tinguen unes qualitats similars. Per exemple, una xiqueta que haja perdut sa mare pot centrar-se en la seua mestra. Els terapeutes infantils normalment adverteixen que els xiquets que han perdut un dels seus pares, comencen a anomenar-los «mare», «pare», o els demanen que siguen els seus pares o mares, i açò pot ocórrer amb qualsevol altre adult a qui el xiquet admire.

- Comproven la realitat: els xiquets d'aquestes edats encara estan reconeixent i comprovant la realitat. Quan se'ls comunica la mort del membre de la família, al principi és possible que sembla que saben i accepten el que ha ocorregut. Però després, al cap de diverses setmanes o mesos, pregunten quan tornarà o el busquen per casa.

Al començament de l'Educació Primària (a partir dels 6 anys, fins als 9 anys), els xiquets passen una etapa particularment difícil per assumir un incident crític. La majoria comença a tenir la suficient capacitat per adonar-se de les conseqüències que pot comportar la situació i fins i tot comprendre el fenomen de permanència de la mort. Saben que no és una espècie de somni i que el difunt no tornarà. Però el fet que entenguen què és la mort no vol dir que sàpiguen afrontar-la, perquè no tenen estratègies d'afrontament adequades, ja que acaben de perdre aquelles que els proporcionava el pensament màgic.³ Les reaccions que hi predominen són la por i l'ansietat. També mostren un augment en la consciència de la realitat del perill per a ells, la seua família i els seus amics.

Els xiquets d'aquestes edats centren la seua preocupació per la mort en el pla físic i ja es plantegen de forma més o menys científica per què morim, i comencen a tenir ansietat de caràcter existencial. S'imaginem els morts de manera corpòria, tal i com eren quan vivien. Ja expressen la seua por i angoixa a través del llenguatge verbal. També és normal sofrir malsons al voltant de la mort, que somien que mor algun dels seus pares. També comencen a ser conscients què la mort suposa un canvi. Normalment se centren en com els afectarà aquest canvi. Tenen por que els xiquets de la seua edat els consideren diferents i com els tractaran els seus amics i els seus companys després de la pèrdua de l'ésser estimat.

³ El pensament màgic és una forma de pensar i raonar que genera opinions desproveïdes de fonamentació lògica estricta. En psicologia, la ment del xiquet està influïda en major o menor grau pel raonament màgic, i certes malalties mentals, com l'esquizofrènia, poden tenir conclusions ideades a partir del pensament màgic, com el control extern de la ment.

Quan als xiquets d'aquestes edats se'ls comunica la mort d'un ésser estimat, normalment la comprenen per complet. Algunes de les reaccions típiques davant la mort d'un ésser estimat en aquestes edats són (Kroen, 1996):

- La negació: una resposta comuna entre els xiquets d'aquestes edats és negar que la mort haja ocorregut. En la seua negació poden mostrar-se molt agressius. Alguns xiquets semblen estar més contents i juganers després d'assabentar-se de l'incident, com si la pèrdua no els haguera afectat en absolut. Els adults normalment malinterpreten aquesta conducta i creuen que els xiquets són freds i indiferents, o que mai van estimar la persona morta. En realitat aquesta negació indica que senten un dolor tan profund que intenten aixecar un mur perquè no els afecte. La negació es produeix quasi sempre al principi del dol, encara que torna contínuament fins que el procés acaba. Els xiquets que neguen la mort d'un ésser estimat necessiten oportunitats per expressar els seus sentiments i plorar.

- La idealització: de vegades els xiquets responen a la mort a partir de la idealització de la persona que ha mort. Poden insistir en el fet que «la meua mare era la dona més llesta del món» o «el meu pare era el més fort del món».

- Sentiments de culpabilitat: el sentiment de culpa és una resposta normal a la mort, en especial si no poden expressar la tristesa que senten. Si el finat va fer en alguna ocasió comentaris cap al xiquet del tipus «em mataràs», el xiquet pot creure que la seua mala conducta ha contribuït o fins i tot ha causat la mort. Pot pensar que va morir perquè es va comportar malament. És important aclarir que la seua mort no va tenir res a veure amb ell i que l'estimava molt. Posem un exemple. Una xiqueta està jugant al jardí de la seua àvia, tirant la pilota contra la paret una i altra vegada. Desesperada, l'àvia li diu: «Ja n'hi ha prou! Acabaràs matant-me!». La xiqueta pensa en açò un moment i es posa a jugar a una altra cosa. Uns dies després l'àvia mor. La xiqueta pot arribar a pensar que ha matat la seua àvia.

- La por i la vulnerabilitat: és comprensible que els xiquets d'aquestes edats reaccionen a la mort i se senten esglaiats i vulnerables. Intenten ocultar aquests sentiments, sobretot als xiquets de la seua edat, perquè no volen que els consideren diferents. Encara que els xiquets entenen que tot el món mor en algun moment, la idea els resulta molt inquietant. Un xiquet que perd un dels seus pares pot témer perdre el pare o la mare que ha sobreviscut. La por a l'abandonament és un dels temors més importants. També poden témer que vagen a morir aviat.

- S'ocupen de la resta: és possible que de sobte tinguen cura dels seus germans més petits o que assumisquen les tasques que abans realitzava el pare o la mare morta.

- Busquen la persona que ha mort: durant les setmanes i els mesos següents a la mort, els xiquets solen buscar la persona que ha mort. No és exclusiva dels xiquets; els adults de qualsevol edat també ho fan normalment. Mentre els xiquets poden anar d'habitació en habitació, buscar al soterrani, etc; els adults busquen entre la multitud o miren el camí de retorn a casa. Fins i tot en el regne animal és conegut que els ocells i els mamífers busquen durant un temps la parella que ha mort, i que fins i tot manifesten formes de dol.

Els xiquets de 9 a 12 anys ja tenen una gran consciència del futur i de les diferències que aquest experimentarà a causa de la mort. Cap als 9 o 10 anys la majoria dels xiquets ha desenvolupat una comprensió de la mort com final, irreversible i impossible d'escapar,

i la seua preocupació se centra en les conseqüències d'aquesta (Worden, 1996). La mort té un interès més social i menys transcendental. Les seues respostes van des de la negació, pretensió o desig de creure que la mort no ha ocorregut, fins a la tristesa i dolor per la pèrdua. Els pre-adolescents poden ser capaços de captar el significat dels rituals, comprendre com va ocórrer la mort i entendre l'impacte que aqueixa pèrdua exercirà en ells i la seua família.

El concepte de la mort s'assembla al dels adults. Els preadolescents saben que la mort és permanent. Poden captar el significat dels rituals, comprendre com va ocórrer la defunció i entendre l'impacte que aquesta pèrdua exerceix en ells i la seua família.

Des dels 9 fins als 11, les nocions d'espai i temps adquireixen un significat més precís. Els xiquets reconeixen la mort com irreversible i permanent, i els preocupen les conseqüències d'aquesta. La mort té un interès més social i menys transcendental. És possible que tinguen encara algunes preguntes amb relació a les creences religioses i culturals (depèn de com hagen sigut educats) i que desitgen saber més coses sobre el cel, l'infern i la vida del més enllà.

El dolor d'un adolescent té la seua pròpia intensitat. Els adolescents es troben ja en un tumultuós estat de canvi en el que intenten reafirmar-se; per a ells la vida no ha fet més que començar, i la mort constitueix un *shock* fonamental en el seu sistema de vida. La majoria dels adolescents no es permeten plorar, sobretot en presència dels seus pares. Les xiques normalment mostren més les seues emocions i busquen consol i suport en els membres de la família i en les amigues. L'estat emocional en el que es troben fa que ignoren les seues emocions per evadir-se. Molts adolescents adopten de certa manera una actitud cínica o pessimista de la vida en general, i una mort pot augmentar aquest sentiment. Aquesta situació pot fer que es rebel·len contra els majors i contra la societat, es barallen, rendisquen poc a l'institut, ingerisquen alcohol i drogues. En canvi, els adolescents que veuen clarament que la mort forma part del procés de vida i que ja han tingut una experiència similar, expressen el seu dolor d'una manera normal i adequada. Són capaços de parlar sobre la mort, de plorar, i donar i rebre suport.

A aquestes edats ja poden mostrar respostes similars a les observades pels adults, incloent pensaments i imatges intrusives, malsons, afebliment emocional, esforços per eliminar qualsevol imatge del succés, depressió, abús de substàncies, pensaments de suïcidi, problemes amb els estudis o abandonament d'aquests, confusió i soledat. Els adolescents poden tenir sentiments de culpa sobre la seua incapacitat de prevenir els danys o pèrdues, i poden desenvolupar fantasies que interfereixen en la seua recuperació. Els sentiments de culpa adquireixen una nova dimensió durant l'adolescència. Com a part de l'etapa en la qual es troben, una etapa d'independència, els adolescents solen enfrontar-se amb els pares per temes relacionats amb la seua independència, privacitat, etc. Aquestes disputes entre pares i fills poden convertir-se, quan un pare o mare mor, en un record que a l'adolescent el fa sentir culpable. És possible que siga massa dolorós per parlar-ne i alguns adolescents trauen la conclusió que, de certa manera, aquestes disputes han contribuït a la mort d'un ésser estimat.

D'aquesta manera, podem dir que entre els 2 i els 10 anys el xiquet va descobrir «el País del Mai Més de la mort»; a poc a poc s'adona que, primer, és per a tots i, després, és per a tots i per a mi també serà.

3. Orientacions generals per informar de la mort d'un ésser estimat als xiquets

De forma generalitzada, ens costa parlar amb els xiquets de la mort perquè no sabem què dir. No ens sentim còmodes amb la idea de la mort i a sovint recorrem a eufemismes per amagar el nostre propi malestar. No existeixen formes universals per comunicar una mala notícia a un xiquet; tot dependrà de molts factors (nivell maduratiu del xiquet, experiències anteriors, etc.), així que les orientacions que presentarem no les hem de prendre com una regla general. És important que ens adequem al context; simplement proporcionarem algunes pautes generals que poden ser útils fent referència a on, quan, com i qui.

- On: el lloc ideal per donar la notícia ha de ser tranquil, silenciós i el més conegut possible per al xiquet.

- Quan: tan prompte siga possible o almenys no deixar passar massa temps. S'aconsella que siga així perquè com més temps passe més possibilitats hi ha que el xiquet acabe assabentant-se per un company, un familiar o pels mitjans de comunicació. Un altre perill és que la persona que li done la notícia ho faça sense massa sensibilitat o assumint que la notícia ja és coneguda pel xiquet. Per evitar aquest tipus de situacions incòmodes i violentes és recomanable que no hi haja demora a l'hora de proporcionar-li la notícia al xiquet.

- Com: no mentir. Dir sempre la veritat. La mentida no protegeix el xiquet; més tard o d'hora se n'assabentarà. Si se li diu una mentida es pot sentir enganyat i perdre la confiança en els adults. Si no sabem com dir una cosa, cal dir-la obertament.

- No donar falses esperances que la persona tornarà. No ens ha de fer por utilitzar la paraula «mort».
- No bombardejar-lo amb informació. Dir-li només les coses que puga atendre. Hem de pensar que estem donant una notícia que pot desbordar el xiquet i necessita elaborar-la; ell o ella ens marcarà el ritme del que necessita saber. Cal dir-li que, si vol, més endavant li contestarem qualsevol qüestió, i que no dubte a formular-nos-la.
- Expressar les emocions davant del menor: explicar-li que és una situació trista i que és normal plorar, i que quan tinga ganes de fer-ho que ho faça. Fer-li saber al xiquet que els seus pares també han plorat i ploraran. Expressar les emocions davant del xiquet li ofereix també un model per expressar les seues, li dona permís a exterioritzar-les. Els pares són un model a seguir. És important indagar els sentiments de culpa. Molts xiquets poden sentir-se culpables per la mort de l'ésser estimat perquè en algun moment la persona digué algun comentari com «em mataràs a disgusts» o perquè el xiquet en algun moment d'enuig desitjà la mort del familiar finat. Fer-li entendre que no hi ha relació entre els seus pensaments i el que ha passat.
- No utilitzar eufemismes: «se n'ha anat», «se l'han emportat», «està dormint». Això pot crear confusió en els xiquets. Tenint en compte que els xiquets petits normalment interpreten literalment les expressions dels adults, dir-li a un xiquet que ha perdut sa mare, o que sa mare se n'ha anat a un altre lloc, pot resultar amenaçador i fer-lo sentir abandonat i no estimat. Quan es parla de Déu als xiquets, independentment de la religió, cal deixar clar que Déu no mata les persones. Ni tampoc se les emporta perquè vol que estiguen amb ell al cel. De vegades els familiars ben intencionats, en compartir les seues creences amb el xiquet, poden causar molta confusió. Prenem la següent frase com

a exemple: «Déu estimava l'avi i se'l va emportar al cel». El que sembla una creença religiosa vàlida, pot transmetre al xiquet un missatge distint: «Déu també estima... i se l'emportarà». La fe implica creure el que no és visible, confiar en alguna cosa difícil per a molts xiquets. Els xiquets que han sigut preparats amb una bona explicació biològica potser estiguen aleshores preparats per a una explicació del que passa després de la vida. Els problemes sorgeixen quan s'usa la religió com a principi, desenvolupament i final sense dir res més. Quan parlem de la persona que ha mort podem explicar que mort significa: «que el cos d'una persona ha deixat de funcionar i ja no tornarà a fer-ho», «el cos no farà res del que solia fer; ni parlar; ni caminar; ni moure's; ni veure ni escoltar; cap de les seues parts» o «no pot sentir res, ja no està content, ni trist, ni esglaïat; no pot sentir ni fred, ni calor, ni dolor; cap part del seu cos funciona».

- Qui: el més idoni és que siguen els pares. Cas que no fóra possible, la persona que s'encarrega de fer-ho hauria de fer-li saber al xiquet que els seus pares no estan amb ell perquè no poden. D'aquesta manera evitarem que el xiquet se senta abandonat o que pense que els seus pares ja no l'estimen. El contacte físic amb el xiquet és beneficiós. Podem asseure'l a la falda, agafar-lo de la mà, mirar-lo als ulls, etc. Seguint les idees de Fishkin, «obligar-se a posar-se en la pell del xiquet us indicarà el camí que heu de seguir quan intenteu parlar amb ell. Esbrineu el que sap i el que ha experimentat i podreu intuir bastant bé quines són les seues idees i sentiments».

4. Per una pedagogia de la mort en les escoles

Seguint les idees de Kübler-Ross (1999), la major especialista en temes de xiquets, dol i mort, aquesta assenyala que «caldria preparar els xiquets per a la mort abans d'experimentar-la, tant si es tracta de la seua pròpia mort, com de la d'una altra persona». En aquest sentit, les escoles es converteixen en un lloc idoni per abordar la temàtica plantejada, però suposem que açò plantejarà una sèrie de qüestions: s'ha format els mestres en el tema? Contempla el currículum de magisteri aquests temes?

La resposta és òbvia: no. Els docents no reben formació en un tema que, per desgràcia, tard o d'hora, acaba presentant-se en l'aula de forma directa (mort o malaltia d'un xiquet/xiqueta en classe) o de forma indirecta (mort del pare d'un xiquet/xiqueta de classe). Vulguem o no, aquests fets són una realitat i les escoles no estan exemptes d'experimentar-los. Per això, cobra importància la formació dels docents sobre la mort i els aspectes relacionats amb aquesta (dol, trauma, resiliència,⁴...) i dotar de recursos i estratègies per poder treballar-los dins de les aules. Però no només pel fet que els mestres tinguen ferramentes que els donen seguretat quan ocorren aquestes situacions, sinó per la importància que poden cobrar com a font de suport emocional per als seus alumnes.

Aquest suport que poden proporcionar els mestres en situacions de crisi és el que Cyrulnik (1999) denomina «tutors de resiliència». Aquest concepte es refereix a aquelles

⁴ Es denomina «resiliència» a la capacitat humana per assumir amb flexibilitat situacions límit (pèrdues, desgràcies, injustícies, etc.) i sobreposar-se a aquestes. La persona resilient considera les «situacions límit» com una transició, manté el seu estat d'ànim durant la crisi, no perd els seus ideals i segueix mantenint un projecte de futur. Aquest concepte referit a una persona en concret es pot ampliar als grups o als líders i figures d'autoritat.

persones que, davant situacions adverses o traumàtiques, proporcionen als xiquets seguretat, els ajuden a superar l'adversitat i els ensenyen estratègies per desenvolupar fortaleeses i habilitats. Així els tutors o guies de resiliència proporcionen una relació afectiva i solidària, i faciliten la presa de decisions amb la realitat davant de successos adversos.

Per tot això, les escoles es converteixen, per excel·lència, en un lloc idoni per poder treballar habilitats i capacitats amb els xiquets que els permeten ser «resilients» davant de les adversitats de la vida.

5. Síntesi

Els xiquets, igual que els adults, segueixen un procés de dol i plorejant la mort d'un ésser estimat. Per això, intentar frenar aquest procés amb frases com «sigues valent», «sigues un home» minimitza la importància de la pèrdua i imposa una increïble càrrega personal al xiquet. Els adults no podem i no hem d'ocultar la realitat per molt dolorosa que siga. Els xiquets necessiten tenir una explicació de les circumstàncies (en funció del seu nivell maduratiu i de la comprensió que tinguen de la mort), i hem d'ajudar-los a expressar les seues emocions davant del que estan sentint, els hem de fer participants, com un membre més de la família, en el procés del dolor familiar. En aquest sentit, els xiquets poden participar en els rituals familiars d'acomiadament a través d'alguna carta o poesia, en la qual poden acomiadar-se i expressar el seu propi dolor.

Així, els adults hem d'entendre que la mort forma part de la vida i és inevitable que els xiquets acaben topant amb ella. És essencial per al benestar dels xiquets que compreguen i travessen les etapes del dol d'una manera sana. Poder plorar la mort d'un ésser estimat i afrontar la pèrdua fa que cresquen sense sentir-se culpables, deprimits o esglaiats. En aquest sentit, tant des del context familiar com educatiu, s'ha de proporcionar aquest suport que els xiquets necessiten. Per això és important implementar accions formatives que permeten, d'una banda, oferir informació als pares sobre com abordar aquestes situacions, i d'altra banda, dotar de recursos i ferramentes als professors perquè puguin treballar la mort en les escoles de forma preventiva (a través del currículum escolar) i paliativa (quan s'ha produït un succés traumàtic en l'escola).

En aquest sentit, des de l'Observatori Psicosocial de Recursos en Situacions de Desastre (OPSIDE) de l'Oficina de Cooperació al Desenvolupament i Solidaritat (OCDS) de la Universitat Jaume I, estem oferint seminaris formatius a professors per abordar aquest tema des de l'entorn escolar, fomentant el paper del «tutors de resiliència». De la mateixa manera, hem dissenyat una pàgina web on els pares poden trobar informació i recursos sobre la temàtica abordada (<http://www.opside.uji.es/desastres2/index.html>).

BIBLIOGRAFIA

- CYRULNIK, B. (1999): *Un merveilleux malheur*, París, Odile Jacob.
- EMSWILER, M.A. i J.P. EMSWILLER (2000): *Guiding your child through grief*, Nova York, Bantam Books.
- O'CONNOR, J. (2004): *Children and grief helping your child understand death*, Revell, MI, Grand Rapids.
- KLEIN, M. (1977): *How it feels to be a child*, Nova York, Harper & Collins.
- KROEN, W.C. (1996): *Cómo ayudar a los niños a afrontar la pérdida de un ser querido*, Barcelona, Oniro.

KÜBLER-ROSS, E. (1999): *Los niños y la muerte*. Barcelona: Luciérnaga.

POCH, C. i O. HERRERO (2003): *La muerte y el duelo en el contexto educativo*, Barcelona, Paidós.

SCHAEFER, D. i C. LYONS (2004): *Cómo contárselo a los niños. Respuestas adecuadas cuando alguien fallece*, Madrid, Medici.

WORDEN, J.W. (1996): *Children and grief. When a parent died*, Nova York, Guilford.